

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi

The Journal of International Turkish Language & Literature Research

|| Sayı/Issue 7 (Nisan/April 2022), s. 545-554.
|| Geliş Tarihi-Received: 25.02.2022
|| Kabul Tarihi-Accepted: 13.03.2022
|| Araştırma Makalesi-Research Article
|| ISSN: 2687-5675
|| DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1078884

Huastuanift'te Toplumsal Değer Kavramı

The Concept of Social Values in Huastuanift

Kuban SEÇKİN*

Öz

Sosyal bir varlık olan insan, içerisine doğduğu toplum kabının şeklini alır. Aynı zamanda insan "dil" ile bu kabı şekillendirir ve gelecek nesillere aktarır. Nesilden nesile aktarılan bir kavram olan kültür de milleti oluşturan bireylerin değerleri, etkileşime girdikleri diğer diller ve dinlerin değer yargıları doğrultusunda meydana gelmiş bir bütündür.

Tarih boyunca kendi kültürlerini koruyan ve yücelten Türkler 762 yılında Böğü Kağan tarafından Mani dinine geçmiş ve bu dine ait değerleri kendi kültürüyle harmanlamıştır. Mani dinine ait bir tövbe duası olan *Huastuanift*, o dönemden günümüze kadar ulaşabilen, bu dine ait öğretilerin ve toplumsal değerlerin ifade edildiği nadir metinlerden biridir.

Bu çalışmada Manihaist bir bakış açısıyla yazılan bu metnin "değer" kavramı açısından değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla metindeki ifadeler bağlamlarıyla ele alınmış, Schwartz Değer Ölçeği kapsamında bulunan on temel değer ve elli üç alt değere göre Maxqda Veri Analiz Programı aracılığıyla nitel olarak incelenmiştir. Böylece metinden hareketle hem bu dini tercih eden Böğü Kağan'ın hem de Mani dininin Uygur toplumunu hangi "toplumsal değerler" ile şekillendirmeye çalıştığı, toplumun/dinin hangi değerlere daha çok önem verdiği ya da vermediği ortaya konulmak istenmiştir. Böylece Mani dinine mensup olan Uygurların toplumsal değerleri belirlenmiş ve eski Türk kültürü hakkında yeni bir bakış açısı kazandırılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Değer, kültür, Manihaizm, tövbe, eski Türkçe.

Abstract

Man, who is a social being, takes the shape of the society he was born into. At the same time, man shapes this container with his "language" and transfers it to future generations. Culture, which is a concept that has been transferred from generation to generation, is a whole that has emerged in line with the values of the individuals that make up the nation and the value judgments of other languages and religions with which they interact.

The Turks, who preserved and glorified their own culture throughout history, converted to the Mani religion by Böğü Kağan in 762 and blended the values of this religion with their own culture. *Huastuanift*, which is a prayer of repentance belonging to the Manichaeic religion, is one of the rare texts that have survived from that period to the present, expressing the teachings and social values of this religion.

In this study, it is aimed to evaluate this text, which was written from a Manichaeic point of view, in terms of the concept of "value". For this purpose, the expressions in the text were handled with their contexts and analyzed qualitatively through the Maxqda Data Analysis Program according to the ten basic values and fifty-three sub-values within the scope of the Schwartz Value Scale. Thus, based on the text, it is aimed to reveal with which "social values"

* Dr., Trabzon/Türkiye, e-posta: kubanseckin@hotmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1781-0125>.

both Böğü Kagan, who preferred this religion, and the Mani religion tried to shape the Uyghur society, and which values the society/religion gave or did not give more importance to. Thus, the social values of the Uighurs, who belong to the Mani religion, were determined and a new perspective was tried to be gained about the old Turkish culture.

Keywords: Value, culture, Manichaeism, repentance, old Turkic.

Giriş

İnsanlar, kültürlerinde var olan ve hâlihazırda kullandıkları kavram dünyalarının içine doğar. Doğumdan itibaren insan zihninin şekillenmesi, onların çevreyi duyumsamaları ile başlar. Birey tarafından algılanan dünya, aslında içine doğulan toplumun dili ile önceden şekillendirilen bu kültürel/kavramsal dünyadan bir başkası değildir. Her kavram bir diğer insan tarafından algılanıp kullanıldıkça söz konusu kavramsal dünya yeniden şekillenir, üretilir, aktarılır ve bu, “dil” ile olur. Dil de kavramları “kendi algılaması ve anlatımıyla farklı şekillerde, kavramlarla ilişki kurarak” meydana getirir (Aksan, 2016, s. 52).

Eski çağlardan beri farklı kültürlerle etkileşimde olan Türkler, diğer toplumlar gibi her zaman kendi kültürlerini korumak, geliştirmek ve nesilden nesile aktarmak istemiştir. Özellikle 6-11. yüzyıllar arasında önemli bir ticaret yolunun üzerinde siyasi, kültürel ve iktisadi açıdan birçok farklı kavimle etkileşimde bulunan Türkler, bunun sonucu olarak farklı inanışlara (Şamanizm, Maniheylik, Budacılık, İslam) maruz kalmış; dolayısıyla dil inşasında da bu dinî çeşitlilik önemli bir kimlik belirleyicisi olmuştur (Seçkin, 2019, s. 16). Bu yüzyıllarda Doğu Türkistan olarak adlandırılan bölgede var olan Uygurlar da başka milletlerin kültürüne ve gelişmiş medeniyetlerine her zaman kendisini açık tutmuşlardır. Çin, Hint, İran gibi bazı kültür ve medeniyetlerden birçok şeyler kabul etmiş ve bunları kendi kültürleri içinde bütünleştirmişlerdir (Kaşgarlı, 2004, s. 17).

Uygur Kağanı Böğü de başka yerlerde zarar gören ama Soğdlular arasında yaygın bulunan bir din olan Manihaizm'e 762 yılında geçmiştir (Golden, 2012, s. 186). Böğü Kağan o yıl Çin'e yaptığı sefer sırasında tanıdığı bu dine ait dört Mani rahibini Uygur ülkesine getirmiş ve bu dinin Türkler arasında yayılmasını sağlamıştır. Ancak onun bu hareketi sadece bir itikat meselesi değil siyasi bir cephedir. Çin'e karşı din kardeşlerini korumak isteyen Böğü, kendisine müttefik de kazanmıştır (Gömeç, 2015, s. 213). Hayvansal gıdaların yenmesini ve savaşmayı yasaklayan bu dini kabul etmekle Böğü Kağan ayrıca Uygurların bozkır hayatını bırakıp şehirli olmalarını sağlamayı, dolayısıyla ülkesini daha mamur ve refah içinde yaşanan bir yer hâline getirmeyi de amaçlamıştır (Taşağıl, 2020, s. 92).

Böğü Kağan'ın halkını refaha ulaştırarak amaçlarına ulaşmada bir araç olarak gördüğü Manihaizm'in oldukça katı kuralları¹ vardır. Dolayısıyla bu inanış, Uygur Türkleri arasında çokça yaygınlık kazanamamış, bir saray dini olarak kalmıştır. Bu bağlamda Manihaist bakış açısıyla yazılmış birkaç vesika, bir fal kitabı ve bir tövbe duasından başka bir yazılı metin günümüze kadar ulaşamamıştır. Bu metinlerden *Huastuanift* 1906 yılında Aurel Stein tarafından Turfan bölgesinde yapılan arkeolojik kazılar sırasında bulunan Mani dinine ait uzunca bir tövbe duasıdır (Özbay, 2014, s. 15;

¹ Manihaizm'deki 10 emir: 1. Sahte tanrıları reddetmek (özellikle Karanlık Kralının tanrı olduğuna inanmamak), 2. Temiz konuşmak (yalan söylememek), 3. Temiz yeme alışkanlığı: et ve alkol yok, 4. Peygamberler ve emirleri hakkında uygunsuz veya saygısızca konuşmamaya özen göstermek, 5. Evlilik sadakati, oruç günlerinde cinsel perhiz, 6. Acı çekenlere yardım etmek, açgözlülüğten kaçınmak, 7. Manihaizm'i sahtekârlara, sahte peygamberlere, aforoz edilmiş Manihaistlere karşı koruma, 8. Tüm canlıları gereksiz yere incitmekten kaçınmak, 9. Hırsızlık ve dolandırıcılıktan kaçınmak, 10. Büyüden kaçınmak (Skjaervo, 2006, s. 55).

Ercilasun, 2008, s. 232; Akar, 2010, s. 108). Eser, İran'ın Mani misyonerlerinin Türkistan'daki atalarımızı Mani dinine sevk etmek istedikleri sıralarda yazılmıştır (Doğan ve Usta, 2014, s. 24). On beş bölümden oluşan bu eserin her bölümünde önce dinî kurallar verilir, sonra da bu kuralların çiğnenmesiyle işlenmiş olabilecek günahlar sıralanarak bunlardan kurtulmak için yakarısta bulunulur (Şen, 2015, s. 38; Ölmez, 2019, s. 216). Manihazim'i ve onun kuralları kapsamında insanların işlediği günahları, günahlardan kurtulmak için edilen tövbeleri içeren *Huastuanift*, özelde bireyin genelde toplumun değer yargılarını da içermektedir. Bu metinden hareketle Uygur toplumunun ya da Mani dinini benimseyen Böğü Kağan ve halkının benimsediği, önemsendiği ve hayatı şekillendirmek üzere tercih ettiği değerlerin tespiti eski Türk toplumlarının değer yargılarını idrak etme hususunda önem taşımaktadır.

Farklı bilim dallarında ve farklı bakış açılarıyla izah edilen *değer* kavramı genel anlamıyla *Türkçe Sözlük*'te (2011, s. 607) "bir şeyin önemini belirlemeye yarayan soyut ölçü, bir şeyin değdiği karşılık, kıymet ve kişinin isteyen, gereksinim duyan bir varlık olarak nesne ile bağlantısında beliren şey" olarak tanımlanmıştır.

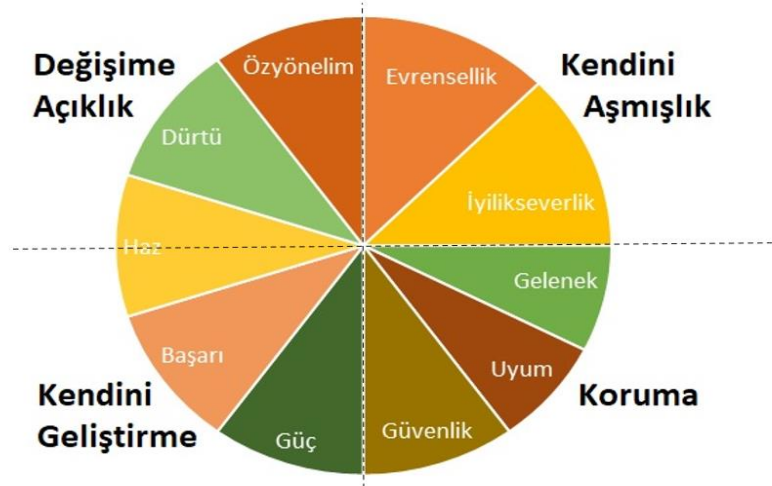
Değer mefhumu aslında insana özgüdür ve insan değerini koruyabildiği sürece insanlığını koruyabilir (Avcı, 2020, s. 27). Bireysel bir bakış açısıyla değer "öznenin, olguya yüklediği nitelik" (Cevizci, 1999, s. 1201), "bireyin duygu ve düşüncelerini etkileyerek tercihlerinin şekillenmesinde belirleyici bir faktör" (Güven, 2014, s. 507), "kişilerin bilişsel (cognitive) kurgulamalarında başlıca unsur" (Özensel, 2003, s. 227), olarak özetlenebilir. Ayrıca değer, "kişilerin duyuşsal sisteminin bir parçası olarak algılananları seçme, düşünce ve duyguları eyleme bağlama için önemli bir süzgeç" (Huitt, 2004, s. 1) görevi üstlenmektedir.

Değerler; bireylere hayatlarında yol gösteren, onların ilişkilerini düzenleyen, önceliklerini belirleyen ve dolayısıyla toplumsal hayatı da hem mümkün hem anlamlı kılan düzenleyici ve kaynaştırıcı ilkeler ve inançlardır (Yazıcı, 2013, s. 1001). Bu bağlamda bireyden topluma ulaşıldığı düşünülürse toplumların beklentileri, talepleri, istekleri veya iradeleri sahip olduğu değerler vasıtasıyla şekillendirilmektedir. O hâlde toplumsal bir bakış açısıyla da değer, "toplumun sosyo-kültürel öğelerine anlam veren en önemli ölçüt" (Özensel, 2003, s. 220), "toplumlara millî kimlik kazandıran bir unsur" (Kardaş ve İl, 2015, s. 275), "toplumsal bir veri tipi" (Marshall, 1999, s. 134), "bir toplum içerisinde veya bir inanç ve ideoloji içerisinde veya insanlar arasında kabul edilmiş ve yaşatılmakta olan toplumsal, insani, ideoloji ve ideoloji kaynaklı her türlü görüş, düşünüş, davranış, kural ve kıymetler" (Avcı, 2020, s. 27) şeklinde izah edilebilir.

Değer kavramı hem bireysel hem de toplumsal olguları içinde barındırmaktadır ancak değerlerin öncelik ve sonralığı kişilere/toplumlara göre değişkenlik gösterebilmektedir (Elbir ve Bağcı, 2013, s. 1322-23). Her çağın/toplumun kendine özgü değerleri ve bu değerleri anlama, yorumlama tarzı vardır. Ancak kültürlerin değerleri yorumlaması çeşitliliğine rağmen her kültürde de evrensel ortak değerler bulunmaktadır. Günümüzde araştırmacılar bu evrensel değerleri tespit etmek için pek çok çalışma² yapmıştır. Fakat Schwartz (1992) kendinden önceki değer teorilerinde yer alan farklı içerikleri, dünyadaki farklı kültürlerdeki değer anketlerini, farklı dinlerin ve felsefelerin tartışmalarını göz önünde bulundurarak yaptığı araştırmasında on temel değer belirlemiş ve evrensel bir değer ölçeği oluşturmuştur. Oluşturulan bu ölçekte bulunan on temel değer sabit olmakla birlikte Schwartz'ın farklı zamanlarda yaptığı ölçek çalışmalarında konunun kapsamına, örnekleme göre alt değerlerin sayıları değişebilmektedir.

² Bazı evrensel değer çalışmaları için bkz: Rokeach (1973), Inglehart (1977), Hofstede (1980).

Bu çalışmada kullanılacak olan Schwartz'ın Değer Ölçeği'nin³ (1996, s. 122-23; 2006) içerisinde on temel değer ve bunlara bağlı elli üç alt değer yer almaktadır: "Özyönelim" değeri altında yaratıcılık, özgürlük, bağımsızlık, meraklılık, kendi hedeflerini seçmek ve öz saygı; "Dürtü" değeri altında cesurluk, değişken bir hayat ve heyecan verici bir hayat; "Haz" değeri altında ise hayatın tadını çıkarmak ve zevk alt değerleri bulunur. Bu üç ana değer "değişime açıklık" boyutu ile ilişkilidir. "Başarı" değeri altında hırslı, başarılı, yetenekli, etkili, zeki ve kendine saygılı ve "Güç" değeri altında otorite, zenginlik, sosyal güç, sosyal tanınma ve genel imajını koruma alt değerleri bulunur. Bu iki ana değer ise "Haz" değeri ile birlikte "kendini geliştirme" boyutu ile ilişkilidir. "Güvenlik" değeri altında aile güvenliği, ulusal güvenlik, toplumsal düzen, temiz (sabıkasız), aidiyet duygusu, sağlıklı ve iyiliklerin karşılığı; "Uyum" değeri altında aileyi ve yaşlıları onurlandırma, nezaket, itaatkâr ve öz disiplin; "Gelenek" değeri altında ise geleneğe saygı, hayattaki payımı kabul etme (kader), alçakgönüllülük, dindarlık ve ılımlı alt değerleri bulunur. Bu üç değer de "koruma" boyutu ile ilişkilidir. "İyilikseverlik" değeri altında yardımsever, dürüst, affedici, sorumlu, sadık, gerçek dostluk ve olgun aşk; "Evrensellik" değeri altında ise eşitlik, toplumsal adalet, hoşgörülük, barışçıl bir dünya, güzel bir dünya, doğa ile bütünleşme, bilgelik ve çevreyi koruma alt değerleri vardır. Söz konusu bu iki değer ise "kendini aşmışlık" boyutu ile ilişkilidir.

Şekil 1: Schwartz Değer Ölçeği (Schwartz, 2006)

1. Yöntem

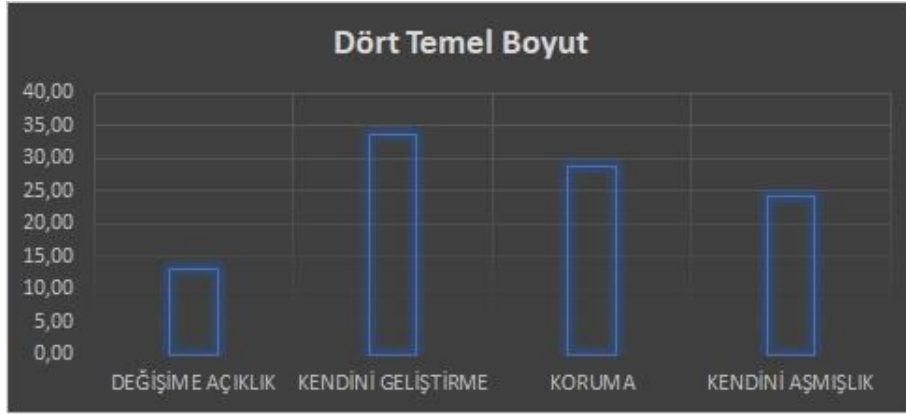
Bu çalışmada Manihaist bir bakış açısıyla yazılan bir tövbe duası olan *Huastuanift'te* yer alan tövbeler Özbay'ın (2014) çalışmasından belirlenmiştir. Bir tövbe duası olmasının yanı sıra Uygur toplumunun değer yargılarını yansıttığı düşünülen bu metinde yer alan toplumsal değerleri belirlemek için birçok değer ölçeği incelenmiş ve farklı zamanlarda farklı alt başlıklarıyla kendini güncelleyen SDÖ, Maxqda Veri Analiz Programı'na entegre edilmiştir. Belirlenen tövbe metinleri, bu programı aracılığıyla nitel veri analizine tabi tutulmuş ve metnin toplumsal değerleri tespit edilmiştir. Tespit edilen toplumsal değerler iletişim fakültesi ve edebiyat fakültesinden iki ayrı akademisyen tarafından kontrol edilmiş ve çalışmaya disiplinler arası bir bakış açısı katılmaya çalışılmıştır.

2. Analiz ve Değerlendirme

SDÖ kapsamında incelenen metinde dört boyut, on temel değer ve bu temel değerlere bağlı elli üç alt değerle ilişkili söz varlığı tespit edilmiştir. Toplam 550

³ Bu ifade artık çalışma boyunca "SDÖ" olarak anılacaktır.

değersel ifade tespit edilmiş ve bu değerler; boyutlar, temel değerler ve alt değerler kapsamında değerlendirilmiştir.

Şekil 2: Huastuanift'te tespit edilen dört temel değer boyutunun yüzdesel ifadesi

En çok toplumsal değer ifadesinin tespit edildiği (185/550, %33,64) üst boyut *KENDİNİ GELİŞTİRME* boyutudur. Bu boyut; “kendi çıkarlarının peşinde koşmayı ve diğerleri üzerinde göreceli bir başarı ve baskınlığı” vurgulayan başarı ve güç temel değerleri ile ilişkilidir (Schwartz, 2006). Bu boyutun diğerlerine kıyasla metinde en fazla tespit edilmesi farklı Manihaist kavramların birbirleriyle ilişkisinin tanımlanması ve birbirlerini etkilemesi kapsamında izah edilmesinden kaynaklanmaktadır. Şeytanın ya da tanrının diğerine üstünlük kurması ya da kuramaması, bir sosyal güç, otorite olarak onların kendilerini tanımlaması, şeytana kapılıp günaha girme suretiyle hem kötünün başarısı ve etkililiği hem de iyinin başarısızlığı ve kendi hedeflerini seçmemesi gibi olguların metinde sıkça geçmesi bu metinde *kendini geliştirme* boyutunun en yüksek boyut olarak tespit edilmesinin sebebi olarak gösterilebilir.

...antada bärü täjrim yäk kılınçuğa anıg kılınçlıg şimnu ögümüzni sakınçımıznu azgurdukin arkun biligsiz ögsüz boltukumuz için... “...O zamandan beri tanrım, şeytanca davranışlarla günahkâr Şimnu aklımızı başımızdan aldıktan sonra düşüncesiz, akılsız hâle geldiğimiz için...” (16-20).

Söz gelimi metinde yer alan bir karakter olarak ezelden beri mevcut olan kötülüğün kaynağı olan Şimnu, iyiliği ve onun kaynağını yok etmeye çalışır; bu amaçla canlıları günaha sürükler (Tokyürek, 2019, s. 479). Bu amaçla metinde Şimnu, önce “günahkâr” olarak tanımlanmış, sonra şeytanca davranışlarda bulunmuş ve insanların aklını başından alıp, üzerlerinde etkili olup onları akılsız hâle getirmiş. Dolayısıyla Şimnu, insanları günaha sevk etmiş, kendi amaçlarını doğrultusunda başarılı da olmuştur. Bunun karşısında onu bir sosyal güç olarak görüp boyun eğen ya da akılları başından giden insanlar, toplum nezdinde genel imajını koruyamamış ve dindar olma konusunda başarısız olmuştur. Bu durum başarı ve güç değerlerinin içerisinde yer alan “sosyal güç, otorite, kendi hedeflerini seçme, etkili olma, başarılı olma” alt değerleri ile ilişkilendirilebilir.

Metinde en az değer tespit edildiği (72/550, %13,10) boyut ise *DEĞİŞİME AÇIKLIK* boyutudur. Bu boyut; “düşünce, eylem ve duyguların bağımsızlığını ve değişime hazır olmayı” ifade eder (Schwartz, 2006). Ayrıca bireyin “düşünce ve eylemlerini seçmedeki bağımsızlığı”nı gösteren *özyönelim*, yine bireyin “hayattaki heyecan, yenilik ve meydan okumaları”na atf yapan *dürtü* ve “kişisel zevk ve tatmin” bildiren *haz* değerlerinin toplamıdır (Schwartz, 1996). Bu boyuta ait değerlerin az olması

metnin bireysel bir bakış açısından ziyade toplumsal bir anlayışla düzenlendiğini ön plana çıkarır.

Şekil 3: Huastuanift'te tespit edilen on temel değer yüzdesel ifadesi

SDÖ'de yer alan on temel değer içerisinde en çok tespit edilen temel değer (159/550, %28,91) GÜÇ olmuştur. "Sosyal statü ve prestiji, insanlar ve diğer kaynaklar üzerinde kontrol ve hâkimiyeti" karşılayan bu değer içerisinde "sosyal güç, otorite, zenginlik, genel imajımı koruma ve sosyal tanınma" alt değerleri yer alır (Schwartz, 1996). Huastuanift'te Mani dinine ait kavramların sosyal bir güç olarak tanınması, onların otoritelerinin vurgulanması ya da kişinin ilgili sosyal güç ya da otorite karşısında kendini bir güç olarak tanımlayıp günah işlemesi ve yine bunun karşısında esas güce boyun eğip af dilemesiyle sonuçlanan tövbelerde "güç" temel değerinin en çok tespit edilen ana değer olması olağandır.

...üzä on kat kök asra säkiz kat yer beş tãhri üçün turur, kamağ yer üzäkinin kutı kıvı öñi mähizi özi üzültili küçi yarukı tözi yiltızı beş tãhri ol " ...Yukarıda on kat gök, aşağıda sekiz kat yer beş tanrı için vardır. Bütün yeryüzünün saadeti, sevinci, rengi, görünüşü, ruhu, gücü, aydınlığı, esası beş tanrıdır..." (80-86).

...kãntü özümüzni küntä ayda öñi biz tedimiz ärsär... " ... kendimizi Güneş'ten ve Ay'dan ayrı (tutarak) 'biz' dediysek..." (64-66).

...ymä kertü tãhri yalavaçı burhan tepän ädgü kılınçlıg arıg dendar tep kertkünmädimiz ärsär, tãhri nomun sözläsär biligsizin utru üzñädimiz ärsär... tãhrim amtı ökünür biz yazokda boşunu ötünür biz manastar hirza... "...dahası 'dürüst, tanrı habercisi peygamber, sevap sahibi, temiz rahip' olduklarına inanmadıysak; (onlar) tanrının öğretilerini söylediklerinde akılsızca karşı çıktıysak...tanrım şimdi pişmanlığımızı bildirir, günahlarımızdan bağışlanmayı dileriz..." (106-116).

Aydınlık ve karanlığın savaşında aydınlığın temsilcisi olan "Hormuzta Tanrı'nın hava, rüzgâr, ışık, su ve ateş'ten oluşan beş silahı" vardır (Tokyürek, 2019, s. 471). Metinde evrenin yaratılışının ve saadet, güç, renk, sevinç vb. her şeyin sebebi bu beş tanrıdır ve onlar doğal bir şekilde sosyal güç ve otorite olarak defaatle vurgulanmıştır. Bu savaşta (bazen) insanlar bu beş tanrıyı veya Güneş ve Ay'ı otorite olarak tanımayıp bireyselliklerini ön plana çıkarmış ve kendilerini "biz" diyerek tanımlamışlardır. Dahası tanrıların habercisi olarak bildirilen peygamberlere de inanmamış, bir otoriteye daha karşı gelmek suretiyle akılsızca gücün kendilerinde olduğunu düşünmüşlerdir. Fakat sonunda bu durumun yanlış olduğunun farkına varıp pişman olmuş, gerçek gücün nerede olduğunun bilinciyle tanrıdan af dilemişlerdir. Bu gibi durumlar metinde "sosyal güç,

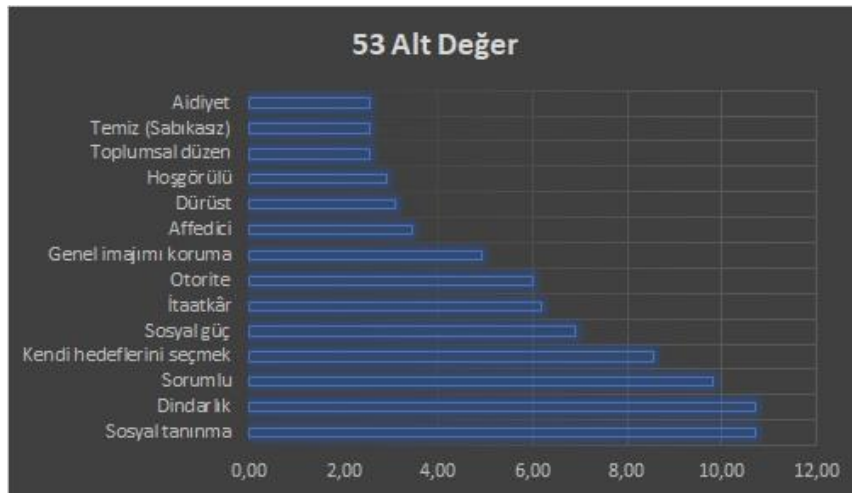
sosyal tanınma, otorite” gibi alt değerlere atıflarda bulunarak GÜÇ temel değerini oluşturmaktadır.

...södä bärü täñrim bo beş türlüg tınlıgıg turalıgıg ... näçä açtıttımız agrıttımız ärsär, näçä ölürdümüz ärsär, monça tınlıgka turalıgka öz ötäğçi boltumuz amtı täñrim yazokda boşunu ötünüz biz manastar hirza. “...ezelden beri tanrım bu beş türlü canlıyı ... ne kadar (canlarını) acıtıp incittiysek (ve) ne kadar öldürdüysek; bütün varlıklara can borcumuz oldu. Şimdi tanrım (bu) günahtan arınmayı dileriz.” (117-132).

...näçä igid igidädimiz ärsär ymä näçä igidäyü antıkdımız ärsär, näçä igid kişi tanuki boltumuz ärsär, ymä yazoksuz kişig näçä kovladımız ärsär... “...ne kadar yalan söylediysek; dahası ne kadar yalan (yere) yemin ettiysek; ne kadar yalancı şahitlik yaptysak; dahası günahsız birine ne kadar iftira attıysak...” (137-142).

Metinde sık karşılaşılan ikinci temel değer ise (104/550, %18,91) İYİLİKSEVERLİK olmuştur. Bu değer “seyrek bir şekilde birbiriyle etkileşim içerisinde bulunan insanların refahının korunması ve artırılması” durumlarını izaha çalışır ve içerisinde “yardımsever, dürüst, affedici, sorumlu, sadık, gerçek dostluk ve olgun aşk” gibi alt değerleri barındırır (Schwartz, 2006). Tövbe eden insanlar dürüst davranmama, yalan söyleme, iftira atma, tanrılara zarar verme gibi durumlar karşısında kendi günahlarının sorumluluklarını alacak ve pişman olup otoriteden af dileyip onlara aslında sadık olduklarını belirteceklerdir. Yukarıda metinden alınan örneklerde de görüleceği üzere “incittiği canlılara karşı can borcu” olan ve “yalancı şahitlik” yapan insan bu konuda pişman olmuş ve af dilemiştir. Burada metin “dürüstlük, sorumluluk, sadık, affedici” alt değerlerine atıfta bulunmuş ve dolayısıyla metinde İYİLİKSEVERLİK değeri diğer değerlere kıyasla daha yüksek bir oranda tespit edilmiştir.

GÜÇ ve İYİLİKSEVERLİK temel değerleri haricindeki değerler birbirine yakın oranlarda tespit edilmiş ancak HAZ (6/550, %1,09) ve DÜRTÜ (4/550, %0,73) temel değerleri en az tespit edilen değerler olmuştur. Bu değerler “kişinin kendisi için duyduğu tatmin, hayata heyecan ve yenilik katma” gibi kavramlarla ilgilidir (Schwartz, 2006). “Hayatın tadını çıkarmak, zevk, cesurluk, değişken bir hayat ve heyecan verici bir hayat” gibi alt değerlerle bütünleşen bu iki temel değer neredeyse hiç vurgulanmaması *Huastuanıft*'te bireyselliğin ön planda olmadığını, toplumsal bir anlayışın verilmek istendiğinin, bir din öğretisi ve bu öğretilerin birey aracılığıyla toplumu şekillendirmesinin anlatıldığının göstergesidir.

Şekil 4: *Huastuanıft*'te tespit edilen elli üç alt değerın yüzdesel ifadesi

SDÖ'deki elli üç alt değerden "SOSYAL TANINMA" (59/550, %10,73) ve "DİNDARLIK" (59/550, %10,73) bu metnin ana alt değerlerini (toplam 118/550, %21,46) oluşturmaktadır. "Sosyal statü ve saygınlığı" anlatan "gücün" alt değeri olan sosyal tanınma ile metindeki kavramların çerçeveleri çizilmiş ve sosyal tanınmaları belirlenmiştir (Schwartz, 2006). Dindarlık ise "Geleneksel kültür veya dinin kendine sağladığı gelenek ve fikirlere saygı, bağlılık ve kabul" değeri olarak nitelenen "gelenek" temel değerinde bulunan bir alt değerdir (Schwartz, 2006). Mani dinine ait kavramların tanımlanması ve insanların bu dine ait öğretileri farklı şekillerde yorumlaması sonucunda günah işlemleri "dindarlık" değerinin en çok tespit edilen alt değerlerden biri olmasını sağlamıştır.

...äkinti ymä yäkkä täñri tepän yükünç yükünügmä "ikincisi de şeytana, 'tanrı' deyip secde etmektir!" (167-168).

...burhanlar arıg dendarlar nomlasar kertkünmädin tärtrü yänä igidäyü täñriçi men nomçı men tegmäkä artızıp anıñ savın alıp näçä yañılı bacak baçadımız ärsär, näçä yañılı puşi berdimiz ärsär... "...peygamberler, temiz rahipler vaaz verdiklerinde (onlara) inanmayarak aksine yalan söyleyerek "Ben tanrının ve öğretisinin vaiziyim!" diyenlere aldanıp, onların sözlerine uyarak yanılıp, ne kadar (onlar için) oruç tuttuysak; ne kadar yanılıp secde ettiyse; ne kadar yanılıp sadaka verdiksek..." (171-179)

...täñrikä yazınıp yäkkä tapıntımız ärsär... "tanrıya (karşı) günah işleyerek şeytana taptıysak..." (189-190).

Metinde şeytanı sosyal bir güç olarak "tanıyıp" ona "secde etmek", tanrının elçisi olan peygamberleri tanımayıp yalan söyleyenlere aldanarak onlar için "oruç tutmak, secde etmek ve sadaka vermek", tanrı yerine şeytana tapıp "günah işlemek" gibi durumların metin boyunca ifade edilmiştir. Bu durumlar "sosyal tanınma ve dindarlık" alt değerleri ile ilişkilidir. Bu gibi Mani dinine ait olan ya da olmayan kavramların tanımlanması "sosyal tanınma", toplum tarafından yanlış yapılan ya da yapılmaması gereken eylemlerin vurgulanması da "dindarlık" alt değerini ön plana çıkarmaktadır.

Diğer alt değerlerin farklı düzeyde vurgulanmasının yanı sıra bu metinde özyönelim temel değerinden "yaratıcılık", dürtü temel değerinden "değişken bir hayat", güvenlik temel değerinden "sağlıklı", gelenek temel değerinden "ılımlı" ve "alçakgönüllülük", evrensellik temel değerinden ise "çevreyi koruma" ve "doğa ile bütünleşme" olmak üzere farklı temel değerlerden yedi alt değere ait hiçbir bulguya rastlanılmamış olması da dikkat çekicidir.

Sonuç

762 yılında Böğü Kağan'ın belki de bireysel bir tercihi ile Mani dinini benimseyen Uygur halkı, bu dine ve öğretilerine göre yaşamlarını şekillendirmek durumunda kalmıştır. Mani felsefesinin halka sözlü olarak aktarılması için rahipler görevlendirilmiş, yazılı olarak da bazı eserler yazılmıştır. *Huastuanift* de böyle bir dönemde yazılmış, hem Mani dininin gerekliliklerini izah eden hem de özelden bireyin genelde de toplumun değer yargılarını içeren o günlerden günümüze kadar varlığını koruyabilmiş bir eserdir. Bu metinden hareketle hem bu dini tercih eden Böğü Kağan'ın hem de Mani dininin Uygur toplumunu hangi "toplumsal değerler" ile şekillendirmeye çalıştığı, toplumun/dinin hangi değerlere daha çok önem verdiği ya da vermediği ortaya koyulmak üzere SDÖ'de yer alan dört boyut, on temel değer ve bu temel değerlere bağlı elli üç alt değere ilişkin söz varlığı tespiti çalışılmıştır. Toplam 550 değersel ifade tespit edilmiştir.

Bulgular sonucunda farklı Manihaist kavramların birbirleriyle ilişkisinin tanımlanması, birbirlerini etkilemesi kapsamında izah edilmesi ve şeytan, tanrı, peygamber, günah gibi durumların aralarındaki güç, otorite, başarı/başarısızlık ilişkisi “başarı” ve “güç” temel değerleriyle şekillenen KENDİNİ GELİŞTİRME boyutunun ön plana çıkmasını sağlamıştır.

Temel değerler açısından bakıldığında da sınırları çizilen kavramların birbirleri ile güç/otorite savaşı ve bu savaş sonucunda insanların hata yapıp af dilemesi söz konusudur. Bu da GÜÇ ve İYİLİKSEVERLİK temel değerlerinin metinde işlendiğini göstermektedir.

Mani dinine ait olan ya da olmayan kavramların tanımlanması “SOSYAL TANINMA”, toplum tarafından yanlış yapılan ya da yapılmaması gereken eylemlerin vurgulanması da “DİNDARLIK” alt değerine atıfta bulunmakta, bir dinin öğretilerini halka aktaran bir metin kimliğiyle *Huastuaniff*'in amacını da gözler önüne sermektedir.

Bunların karşısında ise DEĞİŞİME AÇIKLIK boyutunun, HAZ ve DÜRTÜ temel değerlerinin en az üzerinde durulan kavramlar olması ve “yaratıcılık, değişken bir hayat, sağlıklı, ılımlı, alçakgönüllülük, çevreyi koruma, doğa ile bütünleşme” alt değerlerine ise bu metinde hiç atıfta bulunulmaması *Huastuaniff*'te bireyselliğin ön planda olmadığı, toplumsal bir anlayışın verilmek istendiğinin, bir din öğretisi ve bu öğretilerinin birey aracılığıyla toplumu şekillendirmesinin anlatıldığı göstergesidir.

Mani dinini ve öğretilerini anlatan, bireysel gibi görünse de toplumsal bir bakış açısıyla yazılan bu metinden hareketle Uygur toplumunun ya da Mani dinini seçen Böğü Kağan ve halkının benimsediği, önemsettiği ve hayatı şekillendirmek üzere tercih ettiği değerlerin tespiti, eski Türk toplumlarının değer yargılarını idrak etme hususunda önem taşımaktadır.

Kaynakça

- Akar, A. (2010). *Türk Dil Tarihi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Aksan, D. (2016). *Anlambilim, Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Avcı, N. (2020). *Toplumsal Değerler ve Gençlik*. Ankara: Astana Yayınları.
- Cevizci, A. (1999). *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Doğan, İ. ve Usta, Z. (2014). *Eski Uygur Türkçesi Söz Varlığı*. Ankara: Altınpost Yayınları.
- Elbir, B. ve Bağcı, C. (2013). Değerler Eğitimi Üzerinde Yapılmış Lisansüstü Düzeyindeki Çalışmaların Değerlendirilmesi. *Turkish Studies*, 8(1), 1321-1333.
- Ercilasun, A. B. (2008). *Başlangıcından Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Golden, P. (2012). *Türk Halkları Tarihine Giriş* (çev. Osman Karatay). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Gömeç, S. (2015). *Uygur Türkleri Tarihi*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Güven, A. Z. (2014). Gülistan ve Bostan Adlı Eserlerin Değerler Eğitimi Bakımından İncelenmesi. *Turkish Studies*, 9(6), 505-517.
- Hofstede, G. (1980). *Culture's Consequences: International Differences in Work-Related Values*. USA: Sage Publication.

- Huitt, W. (2004). *Values: Educational Psychology Interactive*. Georgia: Valdosta State University.
- Inglehart, R (1977). *The Silent Revolution*. Princeton: Princeton University Press.
- Kardaş, M. N. ve İl, İ. (2015). Orhun Abidelerinin Türkçe Öğretiminde Değer Aktarımı Açısından Önemi I: Tonyukuk Abidesi. *International Journal of Languages Education and Teaching*, 3(1), 273-287.
- Kaşgarlı, S. M. (2004). *Uygur Türkleri Kültürü ve Türk Dünyası*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü* (Çev. Osman Akınhay, Derya Kömürcü). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Ölmez, M. (2019). *Köktürkçe ve Eski Uygurca Dersleri*. Ankara: Kesit Yayınları.
- Özbay, B. (2014). *Huastuanift - Manihaist Uygurların Töbe Duası*. Ankara: TDK Yayınları.
- Özensel, E. (2003). Sosyolojik Bir Olgu Olarak Değer. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 1(3), 217-239.
- Rokeach, M. (1973). *The Nature of Human Values*. New York: Free Press.
- Schwartz, S. (1992). Universals in the Content and Structure of Values: Theory and Empirical Tests in 20 Countries. *Advances in Experimental Social Psychology* (ed. M. P. Zanna), New York: Academic Press, 25, 1-65.
- Schwartz, S. (1996). Value Priorities and Behavior: Applying a Theory of Integrated Value Systems. *The Ontario Symposium: The Psychology of Values* (ed. U. C. Seligman, J. M. Olson ve M. P. Zanna), 8, 119-144.
- Schwartz, S. (2006). Les Valeurs de Vase de la Personne: Théorie, Mesures et Applications [Basic Human Values: Theory, Measurement, and Applications]. *Revue Française de Sociologie*, 42, 249-288.
- Seçkin, K. (2019). *Mental Fiil Teorisi-Eski Türkçe Metinlerinden Örneklerle*. Konya: Palet Yayınları.
- Skjaervo, P. O. (2006). *An Introduction to Manicheism*. Early Iranian Civilizations 103 = DivSchool 3580, Fall term.
- Şen, S. (2014). *Eski Uygur Türkçesi Dersleri*. Ankara: Kesit Yayınları.
- Taşagıl, A. (2020). *Uygurlar -840'dan Önce-*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Tokyürek, H. (2019). *Eski Uygur Türkçesinde Budizm ve Manihaizm Terimleri*. Ankara: TDK Yayınları.
- Türk Dil Kurumu (2011). *Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK Yayınları.
- Yazıcı, M. (2013). Değerler Eğitimine Gönüllü Katılan Öğretmenlerin Profili ve Görüşleri. *International Journal of Social Science*, 6(2), 995-1023.